

РАЗБИРАНЕ ПО ПОДРАЗБИРАНЕ

СМИСЪЛ, КОНТЕКСТ И УПОТЕБА НА ИМПЛИКАТУРИТЕ В ОБЩУВАНЕТО

Преди повече от половин век, навлизайки дълбоко както в еволюцията на езика, така и в неговите най-дребни детайли, Ернст Касирер доказва по безпорен начин огромна му роля за възприемането, осмислянето и артикулирането на всичко, което ни заобикаля и вълнува. Нещо повече, езикът като най-съвършената знакова система при човека¹ е динамичен и саморазвиващ се, той позволява натрупването и развитието на познанието и изразяването на духовните ни стремления (творчески, естетически, социални и пр.). Сред множеството ключови изводи, който срещаме във „Философия на символните форми“, Касирер посочва и едно привидно просто противоречие, което обаче само по себе си е основният двигател на процеса на „ознаковяването“ (кодирането) на света. Говорим именно за диалектическия принцип, че „колкото по-дълбоко езикът се потапя в израза на сетивното, толкова повече за самото сетивно той става и средство на духовно освобождаващ процес.“ (1998: 205). Тоест езикът се нуждае от постепенното, но сигурно навлизане в обективния (материалния) свят, за да оформи нашите пространствени, времеви и нумерични представи (за едно и много), - а можем да добавим да се обогати и от индивидуалния ни и социален опит - и от там да почерпи онзи материал, с който, запълвайки го с духовно съдържание, създава символна система, стояща извън сетивния наглед (ibid.: 233). Благодарение на това нашият духовен живот - или иначе казано чистата работа на съзнанието и интелекта ни – придобива богатството и дълбочината, до които считаме, че е достигнал днес при повечето развити култури.

Във връзка с това, можем само да допълним, че езикът не само предава информация за предмети и/или действия и подхранва мисълта ни, но също така изгражда и препредава смисъл от един индивид към друг при това посредством допълнителни елементи, които не присъстват в него при дадено изказване, а остават „висящи“ някъде между говорещия (адресант) и слушащия (адресат). Най-общо тези елементи са вплетени в условията на средата, при които се осъществява изказването и ние сме свикнали да ги определяме (най-общо и по-популярно) като *контекст*. Последният би могъл да се представи като сбор от означавания, подпомагащи разбирането между двамата агенти на комуникацията, без непременно те да произхождат от наличното към момента на говорене материално битие

¹ Ф. де Сосюр посочва езика като най-важната от знаковите системи точно защото е прозрял силата му да предава идеи.

(куче, дърво, къща или действие тук и сега, в обсега на сетивата). Много често те са продукт на интелектуалната работа на субектите на разговора, свързани с паметта и опита им и силно зависят от културата, от която идват. Този извод ни се налага от факта, че изследователите отдавна са посочили разликата между *ниско-* и *високо*контекстуални култури, при които наличните условия играят съответно малка или голяма роля в оформянето на смисъла и неговото най-точно възприемане от адресата. Крейг Робъртс например заключава, че контекстът си взаимодейства със семантичното съдържание на изказването по два фундаментални начина. Първо, той задава **характера** на твърдението (въпрос, заповед или нещо друго), което говорещият има за цел да постигне и по този начин допълва информацията, която се предава буквално. Второ, важността на контекста се разкрива веднага като се замислим за **уместността** (адекватността) на изказването (в Horn, Ward 2006: 199 и сл.). Във всяка ситуация на общуване то следва да има отговарящ на намерението и смисъла на твърдението референт, който не е непременно споменат с думите. Така *Прагматиката* като дял от семиотичната наука има за задача да се бори с въпросите възникващи във връзка с интеракцията между външната среда, споделеното знание за нея, реално осъщественото изказване и не на последно място интерпретацията на изказаното.

ПРАГМАТИКА?

1.1 Вероятно извеждането на някаква повърхностна, но на вид убедителна дефиниция за *Прагматика* няма да даде отговор на въпроса какъв всъщност е нейният предмет на изследване и отстрани тя ще изглежда просто като пореден опит за теоретизиране на една чисто практическа, трудно подлагаща се на формализиране дейност. Много по-уместно и полезно би било да се разгледат отделни казуси и конкретни проблеми, които стоят във фокуса на работата ѝ, за да се разкрие цялостния ефект от знанията ни в областта на комуникацията, придобити като резултат от изучаването на междуличностното общуване само по себе си. Затова следващите редове имат за цел да изложат теорията и практиката на специфичен смисловоизграждащ феномен, какъвто са **имплицатурите** (подразбиранията) и чрез тях да бъде посочено защо те са се превърнали в един от ключовите цели за изследване и дискусии сред езиковедите.

Както подсказва името ѝ, *Прагматиката* е онзи дял от семиотичната доктрина, която се е заела с тежката задача да изучава координирането на смисъла и оформянето на нашите изказвания в (реалния) речеви акт. И то не с друга цел, а за да анализира как използваме

условията на средата и наличието на споделен опит при предаването на информация и смисъл другиму. Накратко, пред нея стои предизвикателството да обясни процеса на човешката комуникация при ежедневната употреба на езика в рамките на непосредствената и неповторима ситуация на нашето общуване (Meu 1993: 5). И докато *Семантиката* и *Синтаксисът* са фокусирани върху процесите по съставяне на дадено изказване преди неговата същинска употреба, то наблюденията в плана на *Прагматиката* буквално „плуват“ в безбрежния океан на разнообразните „климатични условия“, при които употребата на същите тези съждения се случват и биват предавани извън границите на мисълта ни, чрез езика.

1.2 В реда на нещата е, когато *Прагматиката* бива представяна, да се отдаде заслуженото на американския семиотик Чарлз Морис, който през 1938 г. в материал, озаглавен „Foundations of the Theory of Sign“, пръв задава базовата диференциация между въпросните три полета на науката. Според неговата категоризация *syntax* е насочена към формалните връзки/отношения между знаците, *semantics* се фокусира върху отношението между знаците и това което те означават, а най-младата им „посестрима“ - *pragmatics* е насочена към връзките между знаците и употребяващите (интерпретиращите) ги. Акцентът тук пада върху обстоятелството, че *Прагматиката* взема предвид *другия* - онзи, заради когото създаваме знаци и чиито знания, поведение и отношение искаме да обогатим и променим.

СМИСЪЛ ИЗГРАДЕН И ВЪЗПРИЕТ ПО КОСВЕН ПЪТ

2.1 Много често в общуването си посредством дадени изказвания имаме предвид нещо, което в действителност не сме изrekli с думи. Тези ситуации са толкова много и са характерни за всички езици, че обикновено се считат за даденост. Техният по-детайлен анализ обаче е станал фокус на работа на множество изследователи и благодарение на техните наблюдения и изводи можем да надникнем в разнообразието и дълбочината на този комуникационен феномен. Оказва се всъщност, че заобикалящата ни реалност и непосредствените условия имат много по-решаваща роля в предаването на смисъл, отколкото изглежда на пръв поглед. Между вложения смисъл, закодиран в езика и този, приет от адресата няма знак за равенство, нещо повече, в „пространството“ между входа (заложения в езика) и изхода (възприетия смисъл) на изказването се налага в една или друга степен „инжектиране на прагматика“ (Фиг.1). Това означава, че думите и изразите, заложени в изказването не само са недостатъчни като носител на информация, но те

остават място за интерпретация, която е възможна само благодарение на контекста, възприетията и по-общите познания за света от страна на адресата (Meibauer 2009: 372).

Фиг.1 (Някои) Елементи на контекста.

Както се вижда от схемата, сама по себе си без претенции за изчерпателност, нивата, които сме достигнали, оформяйки инструментариума си за общуване, са много, най-разнообразни и най-вече действащи в различни комбинации. За ужас на привържениците на математическите и логическите модели в комуникационната теория, честата и направо станала навик употреба на контекста и на наличните уникални условия при ежедневните ни разговори за целите на създаването на смисъл излизат далеч отвъд предлаганите от тях „разумни” граници. Като добавим към това и въведените от Умберто Еко понятия за интертекстуалността и активната роля на читателя, разбираме, че *скритият смисъл* (от *implication* – въвличане, намесване, подразбиране, загатване), на който се градят импликатурите е на моменти дори формално нелогичен и противоречив (спрямо казаното с думи), като особено много разчита на участието на адресата на изказването, а не го

възприема като пасивен приемник на информация. Затова *Прагматиката* разчита не на готовите схеми при изграждането на своите изводи, а на самата употреба на езика в съответни ситуации, за да разчете принципите и сходните работещи механизми, които определят успеха на общуването.

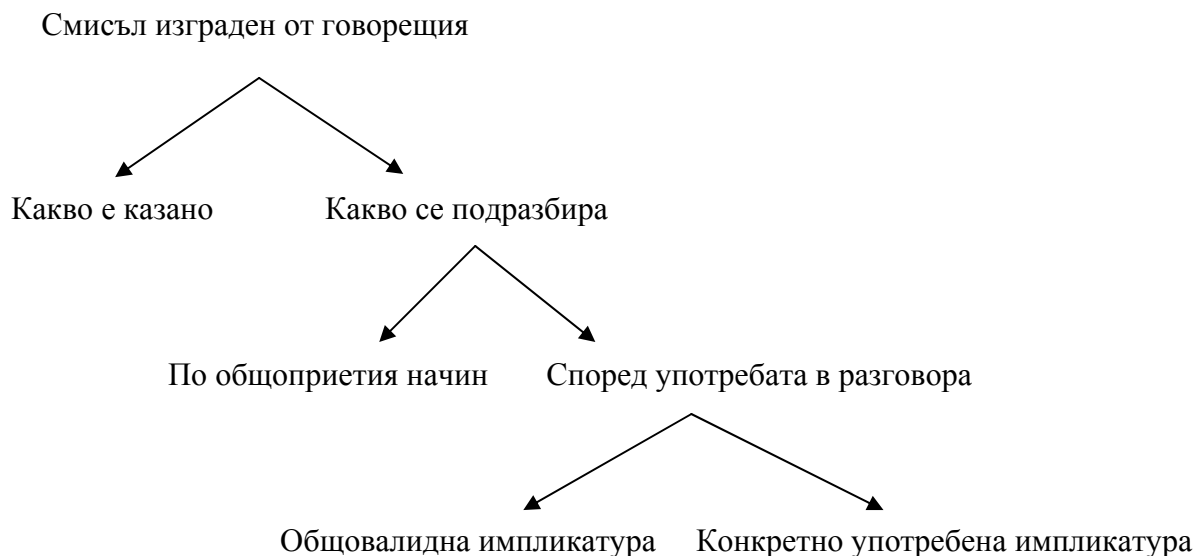
2.2 Стигайки до основната тема - *имплицатурата*, една кратка дефиниция сочи, че тя е „компонент на вложения от говорещия смисъл, който се превръща в аспект от това, което **означава** изказването, без да е част от това, което е **казано**” (Horn, Ward 2006: 3; подчертаното на автора). Това, което е изказано с думи е онази част от конструкцията на смисъла, която е определена от основаващата се на истинността *Семантика*, докато подразбиращото се не се поддава на правилата на истинността и поради това се отнася до *Прагматиката* (Meibauer, 2006: 365). Така се е родила фундаменталната разлика между казаното и подразбиращото се, която изследователите обичайно илюстрират с няколко класически примера. Един такъв е сблъсъкът между изказванията като: а) „Хари е богат, *но* глупав” и б) „Хари е богат *и* глупав”. Гъртц (2010: 5-6) посочва, че, въпреки видимото сходство в семантичен план, двете изречения носят различен смисъл. Но „различен” като количество, а не като качество, тъй като и двете са теоретично смислени. И двете ни дават информация, че Хари е богат човек, както и глупав, но б) спира до тази фаза, докато а) носи по-дълбок смисъл, тъй като задава контраст между двете характеристики на въпросния човек. На ежедневен ниво ние можем спокойно да кажем, че посланието им не е едно и също. По-новите знания във философията на езика обаче ни учат, че този феномен заслужава нов поглед, тъй като смисълът е амалгама от различни парченца съдържание, която следва да се разглежда феноменологично (т.е. като несвързани с нищо подобно) и етиологично (защото имат различни основания). Така теорията на интерпретацията се фокусира предимно върху изолирането на отделните елементи, изграждащи смисъла, изучаването на техните отличителни качества и начините, посредством които те си взаимодействат (ibid.).

2.2.1 Автор на термина „имплицатура” е британският философ Пол Грайс². Както е видно от фиг.2 той прави и някои разделения и уточнения в тяхната употреба. Въпреки че неговите имплицатури са по-известни като «разговорни» (conversational implicatures), т.е. възникнали и употребени в общуването, Грайс посочва, че те биват два вида –

² Грайс въвежда измисления от него термин в края на 60-те години на миналия век, когато чете лекции върху Уилям Джеймс в Харвард. Част от тях са публикувани 20 години по-късно в статия със заглавие „Logic and Conversation”.

общовалидни (generalized) и **конкретни** (particularized) (ibid.; Borg 2010: 269). Разликата идва оттам, че първите са относително независими от условията на контекста (т.е. стабилни) и се свързват предимно с определени езикови форми³ (като „Петър ще излиза с жена тази вечер”⁴), докато вторите са напълно зависими от условията, при които се осъществява общуването и не са съвместими с познатите форми на езика (Geurts 2010). Нещо повече, разговорните импликатури се характеризират със своето непостоянство, защото употребени като едно изказване в два различни контекста не пораждаат еднакъв ефект, а дори е възможно да не се проявят изобщо. Общовалидните (конвенционални) импликатури нямат тези свойства. Те пък от своя страна са „разглобяеми”, което ще рече, че ако частите, които ги изграждат бъдат заменени и/или отстранени, няма да породят подразбирането, закодирано в базовия им вариант. Логично, разговорните им „роднини” биват по-гъвкави и подлежат на подмяна. Както е посочил Шадок, няма разлика във въведеното иронично подразбиране в изказвания като а) „Тя е голяма красавица” и б) „Те е самата красота” (ibid.: 366-367).

Фиг.2 Графика, показваща разликите в употребата на видовете импликатури (ibid.: 365).

2.2.2 Въпреки че по-долу сме въвели различни примери, за да илюстрираме как „работи” импликатурата и колко могат да бъдат усложнени връзките ѝ с контекста, нека посочим

³ Емма Борг се обръща към теорията на т.нар. „семантичния минимализъм” (2010: 279-281), за да обобщи, че общовалидните импликатури трябва да се смятат за „базирани на пресмятането, обичайни заключения” (ibid.: 282), защото дават ясен смисъл без много семантично съдържание в изказването.

⁴ При такова изказване няма необходимост от допълнително уточнение, че „жена”-та не е „съпругата” на Петър, тъй като самото формулиране на съобщението и липсата на определен член носят достатъчно информация на адресата.

една въвеждаща ситуация (по Trask 1999: 36-37). Да си представим, че Стефка пита Иван «Сузи дали ще дойде на купона на Михаил в събота вечер?», а пък отговорът на адресата е «Петър иска да ходи на концерт.». Диалогът сам по себе си изглежда неадекватен предвид усложнения отговор, получен за доста прост въпрос, но реално е напълно в реда на нещата. Иван изобщо не споменава лицето за което се пита (Сузи), а направо минава на някой друг обект (Петър), който няма общо с въпроса, при това «явно» няма да се появи и на въпросния купон. Не се споменава и маркер за време, Иван дори не казва кога е концерта. Отговорът в действителност е достатъчен като информация за питащия (Стефка), тъй като (както и отговарящият Иван знае, че тя ще направи) тя «навързва» лица, събития и хрониката на действията, за да «сглоби» смисъла, търсен от Иван: Петър е приятелят на Сузи и понеже иска да отиде на концерт, би следвало да иска да бъде придружен от Сузи, а самият факт, че става дума за събота вечер, означава, че събитието, на което отива (отсъстващият) Петър е именно тогава. Тоест, отговорът на Иван не е «да» или «не», а «При такава ситуация, *нали се сеицаш* (Стефка), че Сузи (с твърде голяма вероятност) *няма да е* на купона!». Но по-важното е, че последното не се съдържа в отговора на адресанта (Иван).

Заклучението, което си прави Стефка, че най-вероятно няма да види Сузи на съботното събиране се нарича „**речево/разговорно подразбиране**”⁵ (conversational implicature; CI). Без съмнение ключова роля в «заклучението» на нашата геройня изиграва контекста на проведения диалог и най-вече «знанията» на питащия, на които се базира отговора на адресата. Другият важен пункт е, че в съзнанието и според очакванията на питащия, отговарящият сътрудничи максимално за истинността на отговора. В нашия диалог едносричният (утвърдителен или не) отговор е заменен от по-отдалечено и силно зависещо от контекста изказване, което кара адресанта да разбере, че кратък отговор не е възможен, а по-скоро Иван споделя допълнителна информация, която го кара *да се съмнява*, че лицето, за което се говори, ще присъства на събитието. Третата характеристика на имплицатурите изобщо се състои в това, че те *нямат непременно логическа стабилност* и могат да бъдат отречени/отхвърлени без това да предизвика аномалия в изказването и смисъла. Това означава, че ако Иван беше отговорил на Стефка «Ами, Петър иска да ходи на концерт, но Сузи е решила да посети купона на Михаил», подразбирането («Най-

⁵ Точният превод на термина на български език не е подходящ, пък и не е задължителен. Предложеният тук превод има за цел само да демонстрира етимологията му.

вероятно Сузи няма да е на купона») изчезва, но резултатът е все така задоволителен за питаната. И в двата случая от гледна точка на последния отговорите ще бъдат *истинни*.

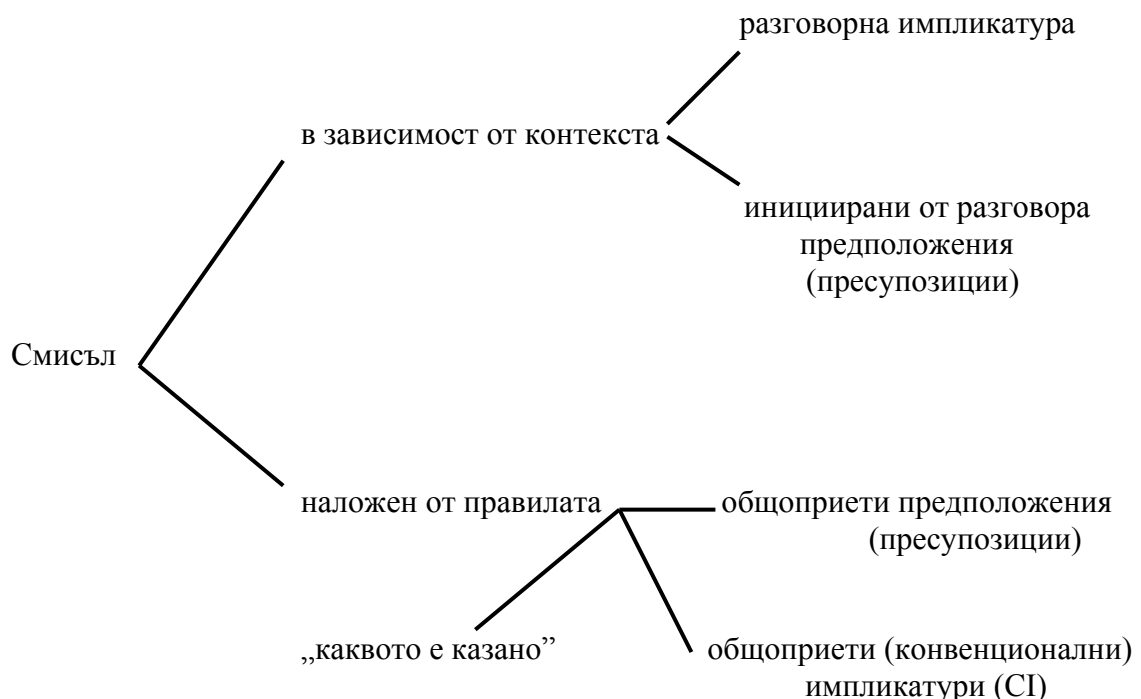
2.2.3 За да стане по-ясно, ще посочим още, че под *логически издържани* и неподлежащи на проверка за истинност се разбират **дедуктивните** заключения. Такава комбинация от изказвания ще бъде а) „Ако Сократ е човек, то той е смъртен” и б) „Сократ е човек”, която дава заключението, че в) „Следователно Сократ е смъртен” (Levinson 1987: 114). Обратното се случва при **индуктивните**, при които аргументите подлежат (образно казано) на съмнение: а) „Изрових 200 моркова” + б) „Всичките те са оранжеви” = в) „Следователно *всички* моркови са оранжеви на цвят”. Разбира се всичко в подредбата на това изказване пропада, в момента когато „изровим” дори само един единствен зелен морков (*ibid.*). По такъв начин, ако се вгледаме отново в диалога между нашите герои, ще видим, че отговорящият (Иван) не само не дава логичен отговор, но и заключението му (че въпросната Сузи няма да се появи на купона) е изцяло индуктивно съждение и не е непременно истинно. Но същият той разчита на контекстуалното познание и активното разбиране на питаната, за да предаде гледната си точка. Още повече, че импликациите са открито опровержими съждения без обаче да получаваме усещането, че има някакво противоречие в тях. Например, можем да възприемем без проблем изказвания като «Калин има три крави, но всъщност са десет» или «Калин има три крави, а може би и повече», въпреки че единствената сигурна информация в тях е само, че бройката на кравите е три и чак после тя тръгва „нагоре” (*ibid.*: 115). Във връзка с това Левинсън обръща внимание на обстоятелството, че най-лесният начин да видим къде пропада импликацията е като я тестваме с условно изречение съдържащо „ако”, тъй като, както при случая с „...а може би и повече”, поставя под съмнение „основата” на изказването (*ibid.*). Импликацията, като форма на подразбиране, дори не се проявява или изчезва, когато именно от контекста стане ясно, че тя не е търсена като ефект, т.е. не е необходима, за да допринесе за комуникацията. Ако същият този Калин иска да кандидатства за допълнителни средства от еврофондовете за своето стопанство и по документи трябва да притежава поне три крави, тогава инспекторът, от когото зависи дали да се отпуснат парите, би могъл да попита съсед на Калин «Той има ли изискуемия брой крави?». Отговаряйки, че «Да, има си ги трите крави», съседът просто отхвърля подразбирането, че Калин „може би има точно три; може би има и повече”, тъй като не това е целта на общуването му с инспектора (*ibid.*:115-116). В горния диалог такава ситуация би възникнала, ако на въпроса «Сузи ще дойде ли на купона на Михаил в събота?», отговарящият не изпадне в обяснения, че приятелят на

Сузи иска да ходи на концерт по същото време и вероятно ще я вземе със себе си, а просто спомене нещо като «Тогава тя ще е на концерт».

2.3 Наред с оформянето на понятието за импликатура, споменатият вече Пол Грайс пръв извежда четирите основни максими на общуването, с помощта на които е възможно предаването и разбирането на смисъла при едно небуквално изказване подобно на горните. Тяхното начало е заложено в т.нар. *Принцип на сътрудничеството*, съгласно който трябва да даваме от себе си колкото се изисква и то само спрямо целите и посоката на разговора, в който сме въввлечени. Правилата на Грайс, произтичащи от този основен принцип, придружени от техните под-условия, са следните (ibid.: 101-102):

- Максима за **Качеството** (опитай да изложиш онова, което е истинно или по-точно – не казвай нещо, което вярваш, че е грешно или за което нямаш точни доказателства);
- Максима за **Количеството** (прави изказването си толкова информативно, колкото го изисква ситуацията във връзка с целта на размяната и не повече);
- Максима за **Свързаността** (т.е. на практическата връзка; твоят принос в разговора трябва да е релевантен [адекватен, свързан с темата – бел. моя]);
- Максима за **Начина** на изказване (бъди ясен – избягвай неразбираемостта и двусмислието; бъди кратък и подреден).

Фиг.3 Графика на изграждане на смисъла (Potts 2005: 23).

В известен смисъл фиг.3 е реплика на фиг.2, тъй като прави класификация на пътищата, по които може да си достигне резултатно оформяне на смисъла. Но тя показва работата на имплицатурите от друга гледна точка, демонстрирайки разликата между разговорния и конвенционалния вид предвид различията в изказването при употреба на елементите на контекста и при употреба на възприетите в езиковата среда на говорещите правила.

2.3.1 Тук се вижда още, че авторът е допълнил схемата с още един основен вид прагматическо изказване - **пресупозициите** или т.нар. предположения (presuppositions). Подобно на имплицатурите, пресупозициите представляват широк набор от феномени на разговорната реч и като термин в лингвистиката надхвърлят обичайната употреба на думата (Levinson 1987: 168). Най-общо те могат да се илюстрират със следните примери: а) даден ефект предполага, че има *причина* за него – „Иван написа писмо на Петър”, тук се приема за дадено, че Иван изобщо е способен да пише; б) „Иван помоли Петър да затвори вратата”, което ще рече, че последният редовно я оставя отворена и в) Говорейки за еволюцията имаме в предвид, че тя е протекла в огромен период от време и не е необходимо това да се споменава всеки път допълнително в изказването. Общото в тези ежедневни казуси е, че те съдържат *предпоставеното минало*, благодарение на което описаното действие, теория, израз или твърдение стават смислени (ibid.). С други думи, докато имплицатурите си служат с контекста тук и сега, то пресупозициите спомагат изказването да се облекне на нещо (човек, действие, знание и пр.) *предшестващо* конкретното изказване (background). Така в графиката се явяват два вида пресупозиции. Едният е наречен „общоприети” пресупозиции, което ще рече, че те носят лексикален смисъл в себе си и е трудно да се прехвърлят в друг контекст. Вторият вид е този на „инициираните от разговора”, които по подобие на речевите имплицатури са гъвкави към условията на осъществяване на изказването, но пък предполагат въпросния background, който е невъзможен при имплицатурата (Potts 2005: 32).

2.4 В интерес на изложението трябва да добавим, че, както може да се предположи, щом има имплицатури, значи съществуват и „експлицатури”. Привържениците на теорията за практическата връзка (D.Sperber, D.Wilson и др.) посочват последните като „разграждане на логическите форми”, което определение Кент Бак атакува (2010: 126), тъй като му се струва, че се припокрива с понятието за имплицатура. Според него, в случаите на употреба на общовалидни разговорни имплицатури, ние всъщност „обогаляваме” смисъла, което е различно от подразбирането или предаване на смисъл чрез явно съдържание (експлицатурата) и въвежда следните възможности: „Иван и Петя са женени [един за

друг]”, „Кирил обидил шефа си и [поради тази причина] бил уволнен” и „Христо е готов [да тръгва на работа]” (ibid.: 127). Затова Бак е убеден, че „дори и ако говорещият е напълно буквален и има предвид напълно точно това, което е казал, то точно *това*, което е имал предвид с изказването си все още подлежи на дедукция”, което отнема не по-малко енергия за декодиране и поради тази причина е неправилно да се смята, че *Прагматиката* „нахлува с все сила там, където буквалното общуване изчезва” (ibid.: 128; курсивът на автора).

Същият автор настоява, че независимо дали говорещият изразява ясно това, което иска да каже, комуникацията си остава игра на координацията, която предполага засилено взаимодействие между участниците, а не обикновен когнитивен процес. И доколкото отделните (уникални по същността си) изказвания предполагат постигането на различни ефекти и съответно изискват различни равнища на когнитивни усилия при отделните личности, то е ясно, че само теорията за релевантността на казаното по темата не достига, за да обясни, как адресантът може да общува успешно с няколко души едновременно (ibid.: 130, 136). Все нещо остава за подразбиране и дозаклучаване. Така Бак посочва възможности за съществуването на **имплицитури** (implicatures). Онова, което ги прави различни от вече познатите ни имплицатури е, че последните се характеризират с пълно отсъствие на явно съдържание – казаното от говорещият има за цел да доведе изцяло друг смисъл след себе си. При имплицитурите само част от смисъла е оставен за подразбиране. Съответно, според Бак, трябва да има и два подвида на тази форма на изказване в зависимост от това дали неговото осъществяване изисква *завършване* или *разширяване*. Това ще рече, че в единия случай изказването е семантично недоизградено, дори и да е ясно обвързано с контекста на разговора, и не може да изрази твърдение (пропозиция) или пък, както е при втората особеност, изразът (смисълът) е ясен, но това, което говорещият всъщност има предвид е много по-специфично и фино (ibid.: 132). В подкрепа на казаното от Бак, Емма Борг напомня (2010), че едно от известните противопоставяния срещу твърденията на Грайс [каквото е казано и каквото следва да се подразбира се определят *независимо* едно от друго] идва именно от констатацията, че някои имплицатури могат да допринесат за разбирането на буквалното изказване.

ДРУГИ ПРИМЕРИ

3.1 Изложеното до тук със сигурност не е изчерпва темата и представлява само пробягване през основните проблеми около типологията и проявленията на имплицитурите. Въпреки

това то набелязва критичните места, които са важни за разбирането на природата им и на техния движещ механизъм. Разбира се, особеностите и усложненията при работата с имплицатурите (и имплицитурите) ще си проличат само ако се изведат примери като тези, с които ще се занимаем тук:

(1) Не мисля, че си прав.

[Казано е: *Ти определено не си прав.*]

(2) По мое скромно мнение, Петър не се справи добре.

[Казано е: *По моя субективна и никак не скромна оценка, той не е свършил работата добре (направо под всякаква критика) и моето мнение ще натежи и при вашата преценка за нещата.*]

(3) А: Колко е часът?

В: Новините по bTV вече започнаха.

[Казано е: *Не знам колко е часа точно в този момент, но като вземеш предвид, че новините по bTV традиционно започват в 19:30 ч., значи часът със сигурност е след 19:30.* Първоначално конкретната телевизия сама по себе си няма нищо общо с часовника и неговата функция да ни ориентира във времето. Но програмата, която следва въпросният телевизионен канал всъщност замества часовника, защото погледнато конкретно разделението на предаванията в нея - които следват определен времеви ритъм и са съобразени с работата на часовника (който се предполага, че адресатът познава) – напълно изместват часовника във функционален смисъл. Всяко предаване е алтернатива на определен час от часовника – чрез приучаване във времето аудиторията се запознава в колко часа стартира „Сутрешният блок”, „Шауто на Слави” и пр. А фактът, че точно този канал работи в национален мащаб само дава основание на говорещия да предполага с голяма степен на сигурност (статистическа вероятност), че адресатът на неговото изказване знае точно кога започват вечерните новини по bTV.]

(4) А: Хареса ли ти този филм (книга, песен....)?

В: 3+!

[Изказване от този тип, колкото и просто да изглежда, всъщност има три поднива в образуването на смисъл за своя адресат и дори членове на локалната езикова общност и култура не се справят лесно с него в първия момент. Обикновено трудността в разбирането идва буквално при «превключването» от контекста на оценяването в едно учебно заведение към ситуацията при говорене, където адресатът очаква възможно най-малко подлежащ на интерпретация (положителен или отрицателен) отговор. Но нека сега

разгледаме подбивата едно по едно. Казано е: 1) *Предвид факта, че българската образователна система ползва шестобалната система на оценяване, където „2” е най-ниската, а „6” – най-високата оценка, то „3” е едно ниво над най-ниската оценка, а пък плюсът поставен след това е нюанс, посредством който учителят/преподавателят (оценяващият изобщо!) демонстрира на оценявания, че все пак обектът подлежащ на оценка има някакво положително качество/достоинство и оценяващият иска да демонстрира, че го е забелязал;* 2) *На конотативно ниво - както Р.Барт би посочил - комбинацията „3+” - както в реална „образователна”, така и в ежедневна ситуация като разглежданата тук, се превръща в знак сама по себе си, който знак има за цел да посочи на адресата, че обектът на оценка е малко над абсолютния минимум, а плюсът дори въвежда едно съвсем лично отношение към това минимално надхвърляне на този минимум;* 3) *На следващия етап обаче (като добавим ролята, която неминуемо ще изиграят интонацията и невербалната комуникация от страна на изказващия се [например подходящо изражение на лицето], както и допълнителните вербална информация като „Оф, какво да ти кажа!”, „Хм, дали ми хареса ли!?” преди самото изказване на оценката), комбинацията оценка-маркиране със знака „3+” чисто и просто изразява пренебрежителното отношение на говорещия към оценявания обект.]*

(5) Иван излезе на улицата и вървя, вървя.

[Казано е: *Иван излезе на място, където може да върви и вървя дълго.* Примерът показва как начина, по който се оформя един изказ – в случая по нетрадиционния начин на *редупликация* – му придава различен отгънък и внушава идеята за продължително движение на субекта на действието. Така посочваме още, че субмаксимата на Грайс „Бъди подреден!” не винаги е валидна (Meibauer 2006: 369)]

(6) А: Кой дойде?

В: Петър.

[Казано е: *Петър дойде;* Тук се разчита на спестяване на информация, която вече е подадена във въпроса. Тези случаи често се наричат *Разопаковане на елипсата*, т.е. от затворения кръг на диалога да се разчита, че адресатът сам ще дешифрира коя е липсващата част на простото изказване предвид контекста на въпроса, съгласно принципите на *Връзката* и на *Информацията* (ibid.: 370).]

3.2 Ако можем да обобщим по някакъв начин изложената извадка от примерни разговорни ситуации, то основният извод, който се набива на очи е, че наборът от максими на П. Грайс нито работи в синхрон, нито пък е абсолютно валиден. Изглежда, че

(под)максимите на **Количеството** и **Начина** на изразяване биват нарушавани най-често. Но не винаги и практическата връзка, т.е. спазването на максимата за **Свързаността**, е пределно ясна. Причините за това могат да се търсят в уникалните условия, при които се осъществява общуването, както и в конкретния избор на елемент(и) от контекста и точки от знанията на адресанта (= реалният съ-съставител на имплицатурата), на които ще заложи говорещия, за да оформи смисъла на изказването си.

3.3 В заключение следва да отбележим, че употребата, от една страна, и изучаването на имплицатурите, от друга, нямаше да са същите без **метафората**. Тази фигура на речта не е „запазена марка” само на поезията и на изкуството въобще, но е много важен механизъм за смислопренасяне и смислопораждане в ежедневно общуване (вж. Levinson 1987: 147). Както напомня Якоб Мей, метафорите „ни помагат да оцеляваме в света, в който живеем”, тъй като те са хранилища на миналия ни опит и ръководство как да се справяме с нови преживявания (1993: 62). Той дори вярва, че за да се разбере живота и «вселената» на дадена културна общност, трябва да се изучат и осмислят именно нейните метафори. Мей подчертава още, че от гледна точка на *Прагматиката* „най-големият риск при използването на „грешна” метафора, не е, че тя може да предава „грешна” идея [представа – бел. моя] за важни въпроси. Прагматично казано, *всички* метафори са грешни [неподходящи – бел. моя], доколкото не са „контекстуализирани”, т.е. положени в правилната ситуация за употреба, и не са постоянно „ревитализирани” съобразно тяхната пригодност и непригодност. Само контекстът на ситуацията, която ние искаме да охарактеризираме метафорично може да определи ефективността на конкретната метафора.”(ibid.: 64; курсивът на автора).

Причината метафората да се възприема дълго време като попадаща единствено в обсега на лингвистиката е, че тя бива разглеждана само във връзка с нейната „поетическа” функция в говоренето - веднъж като смислоносеща фигура, и, втори път, като подсилваща въздействието на речта. Според Вилфред Ньот много от философите на езика поддържат твърдението, че метафората се явява само в *parole* [езикът в действие] и никога в *langue* [системата в основата на езика] (1990: 131). Те обясняват това с наблюдението, че за разлика от статичните думи и устойчивите словосъчетания, които имат свой независим „живот” извън (кон)текста, метафората е силно ограничена и единствено ефективна в конкретната ситуация, в която се употребява. Теорията на Фердинанд дьо Сосюр относно арбитражността [случайността] на лингвистичния знак добавя още, че метафората, а не буквалният израз, е тази, която съдържа в себе си „семантична мотивация” (ibid.: 130).

Това ще рече, че съдържанието ѝ, което се изразява в комбинация от два концептуални домейна, прави нейната употреба не случайна, а нарочна и съобразена с културната конвенция. Но пък значителното присъствие на метафората, подобно на синекдохата и хиперболата, не само в художествената литература, но и в ежедневието и дори в професионалния език, поставя един друг (фундаментален) въпрос – дали изобщо е възможно да комуникираме с „буквалното” значение, заложено в езиковия ни инструментариум (ibid.: 128)? Макар че трудно може да се даде еднозначен отговор по такъв комплициран проблем, все пак голям брой изследвания в различни направления признават значимото място на метафората както като носител на информация и като културно обособена единица (Kövecses 2002; Capelli, Jolibert 2009), така и в когнитивен аспект като средство за успешно запаметяване (Gentner 1988; Evans&Evans 1989) и, обратно, като средство за ефективно припомняне и изразяване на емоции.

В наименованието на метафората като речева и визуална тропа [от гръцки „пренасям другаде”] е закодирана и най-разпространената дефиниция за нея. Тя се базира на два основни критерия, на които отговаря метафората като механизъм за създаване на значение – *трансфер* и *сходство* (Nöth 1990: 128). Вариантите на първия критерий са *замяната*, *заместването* и *превеждането*, докато на втория – *подобие*, *сравнението* и *аналогията*. В такъв случай как работи въпросния механизъм?

Както вече бе отбелязано, метафората се формира чрез участието на два концептуални домейна (смислови области⁶) и представлява процес на пренасяне на смисъла от единия домейн към другия на базата на явна аналогия или чрез скрито сравнение. От семиотична гледна точка всичко това помага едно послание да бъде възприето чрез свързване на концепти, които по принцип изглеждат несвързани и семантично отдалечни или пък чрез съставянето на неочаквани и съдържателни комбинации между отделните домейни (Capelli, Jolibert 2009: 1079). Следва да отбележим още, че оригиналният домейн, който стои в основата на метафората се нарича още „общ смисъл/съдържание” (tenor), а този върху който се пренася смисъла – „комуникативно/изразно средство” (vehicle) (ibid.: 1083; Shen 1992: 569 и сл.).

Золтан Кьовечез от своя страна, възприемайки терминологията на Лейквъ и Джонсън, ги нарича съответно „source” (изходен) и „target” (обект) домейни. Той пояснява, че „повечето от специфичните начални домейни се изявяват като характеризиращи не само

⁶ Или казано с езика на семиотиката, това са всички кохерентни/ясни/разбираеми организации на опита (Kövecses 2002: 4).

един, а няколко домейни-обекти”⁷ (2002: 108). Чрез тези два елемента, когато единият се разбира чрез превръщането му в другия, се образува „**концептуалната** метафора”. Тя следва да се разграничава от т.нар. „метафорична езикова фраза”, която представлява „думи или други лингвистични изрази, произхождащи от езика или терминологията на един по-конкретен концептуален домейн”, например домейна-изразно средство (ibid.: 4). По този начин „Животът е път” е класическа концептуална метафора, докато изрази като „етап от живота”, „посока в живота” или „стигам далеч в живота” са метафорични фрази, тъй като следват от домейна на „пътуването” и се отнасят за „живота”, но не изграждат метафората сама по себе си.

По-нататък унгарският специалист развива още знанието за механизма на метафората, като добавя термина „**mappings**” [букв. „начертаности”] (ibid.: 6). Последният има за цел да опише съответствията между „изходния” и домейна-„обект”, които правят така, че метафората да стане разбираема. Те, според Кьовечез, винаги са само частични съвпадения (ibid.: 11, 79 и сл.), тъй като не всички аспекти на основния домейн биват насочвани към изразния такъв. Ако се спрем на дадения от автора пример, че в англоезичните страни, освен „живота”, и „любовта” е прието да се сравнява с пътуване, ще видим следните mappings: „пътуването” е оприличено на „събитията” във любовната връзка, „пътуващите” се свързват с „обичащите се”, повратните моменти от връзката са наречени „кръстопътища”, средството за придвижване е самата „връзка”, и пр. (ibid.: 7). Дедр Джентнер пък посочва наличието на четири (в общи линии) припокриващи се категории метафори във връзка с техните mappings (1988: 48). Това са: 1. **атрибутивната** (най-простата) форма на тропата, посочваща общи признаци или характеристики на домейните; 2. **релативна** метафора, която е базирана на по-дълбоко сходство, тъй като релативната структура на домейните е сходна; 3. **двойна** – включва първите две групи и 4. **комплексна** метафора. Няколко експеримента с респонденти от различни възрасти показват, че при интерпретацията възрастните индивиди намират за по-уместни метафорите от втората категория, докато децата реагират повече на „атрибутивните” такива. Например „Луната е (като) електрическа крушка” (релативна) срещу „Слънцето е (като) портокал” (атрибутивна) (ibid.: 50 и сл.).

⁷ С тази констатация авторът поставя още и въпроса за *обхвата на метафората*, т.е. към колко домейни-обекти може да се приложи един изходен домейн и прави анализ на няколко конкретни примера. Тук ключова роля играе системата на съответствията (възможно повече) между свързващите се в метафората домейни (ibid.: 108 и сл.).

Ние бихме могли да добавим към гореизброените и една пета група, която надали е известна на сериозните специалисти в областта. Нейното наименование би могло да е категория на „безсмислените“ метафори като употребяваните от сценаристите на „Шоуто на Слави [Трифонов – Д.Т.]“. Една такава фигура за „привидна“ аналогия е фразата „Човекът катастрофира и с колата си отнесе спирката на улица „Х“ като *куцо пиле домат*“. Смисълът на такава метафора е не в това да има смисъл, а чрез абсурдността си и липсата си на mapping(s) да предоставя естетическа наслада на адресата (да го забавлява) и да звучи като виц. Нито „куцото пиле“ може „да отнесе нещо“, нито пък в действителността точно „доматът“ е обект на особен интерес от страна на „пилето“. Факт е обаче, че поредица от въпросните фрази влязоха в ежедневиия живот и се прилагат във всякакви случаи на „отнасяне“ на някого/нещо от някой друг/нещо друго. Успехът на подобен феномен може да се обясни единствено с културния контекст у нас и с този на самото телевизионно шоу, но разкрива, че „селскостопанският“ домейн остава предпочитан за българите при образуването на метафори, поговорки и устойчиви словосъчетания.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Касирер**, Ернст (1998), *Философия на символчните форми*, Т.1: *Езикът*, София: Евразия;
- Bach**, Kent (2010), *Implicature vs Explicature: What's the Difference?*, in “Explicit Communication. Robyn Carston’s Pragmatics”, **Soria**, Belén, **Romero**, Esther (ed.), London: Palgrave MacMillan, pp. 126-137;
- Borg**, Emma (2010), *On Three Theories of Implicature: Default Theory, Relevance Theory and Minimalism*, in “Meaning and Analysis: New Essays on Grice”, **Petrus**, Klaus (ed.), GB/USA: Palgrave MacMillan, pp. 268-287;
- Capelli**, Sonia, **Jolibert**, Alain (2009), *Metaphor’s Validity in Marketing Research*, в „Psychology & Marketing”, Vol. 26(12): стр. 1079–1090 (Дек.); Published online in Wiley InterScience - www.interscience.wiley.com [Accessed 15 Jun. 2010];
- Davis**, Wayne A. (2007), *Implicature: Intention, Convention, and Principle in the Failure of Gricean Theory*, Cambridge/New York/Melbourne: Cambridge University Press;
- Evans**, Roberta D., **Evans**, Gerald E (1989), *Cognitive Mechanisms in Learning from Metaphors*, в “Journal of Experimental Education”, Vol. 58, No.1 (есен), с. 5-19;
- Gentner**, Dedre (1988), *Metaphor as Structure Mapping: The Relational Shift*, в “Child Development”, Vol. 59, No.1 (Февруари), Blackwell Publishing чрез “The Society for Research in Child Development”, с. 47-59,
- Geurts**, Bart (2010), *Quantity Implicatures*, Cambridge/New York/Madrid: Cambridge University Press;
- Horn**, Laurence, **Ward**, Gregory (ed.) (2006), *The Handbook of Pragmatics*, Oxford/Malden/Carlton: Blackwell Publishing Ltd;
- Kövecses**, Zoltan (2002), *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press;

- Levinson**, Stephen C. (1987), *Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press;
- Meibauer**, J. (2006), *Implicature*, в “Concise Encyclopedia of Pragmatics”, **Mey**, Jacob (ed.) (2009), Oxford: Elsevier Ltd, pp. 365-378;
- Mey**, Jacob (1993), *Pragmatics. An Introduction*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd.;
- Morris**, Charles (1938), *Foundations of the Theory of Signs*, in “International Encyclopedia of United Science” Vol.1, no.2, Chicago: University of Chicago Press;
- Nöth**, Winfried (1990), *Handbook of Semiotics (Advances of Semiotics)*, Bloomington: Indiana University Press;
- Potts**, Christopher (2005), *The Logic of Conventional Implicatures*, Oxford/New York: Oxford University Press;
- Shen**, Yeshayahu (1992), *Cognitive Aspects of Metaphor Comprehension: An Introduction*, в „Poetics Today”, Vol. 13, No. 4 - „Aspects of Metaphor Comprehension” (зима), с. 567-574;
- Trask**, Lawrence (1999), *Key Concepts in Language and Linguistics*, USA/Canada: Routledge.